

Шепетяк О. Порівняння понять "стиль мислення" Людвіка Флека і "парадигма" Людвіга Вітгенштайна та Томаса Куна. // Сучасні проблеми германістики в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Дрогобич: Видавець Сурма, 2008. – С. 92-101.

Олег Шепетяк

Порівняння понять "стиль мислення" Людвіка Флека "парадигма" Людвіга Вітгенштайна та Томаса Куна

У статті презентуються три відомі філософські напрямки XX століття: вчення Людвіка Флека, Людвіга Вітгенштайна і Томаса Куна. Незважаючи на те, що їхні концепції належать до різних дисциплін, їх пов'язує багато очевидних схожостей. Ці мислителі впровадили нові важливі німецькомовні поняття (стиль мислення і парадигма) у філософсько-наукову термінологію. Аналіз змісту згаданих понять є темою представленого дослідження.

Ключові слова: Флек; стиль мислення; колектив мислення; теорія пізнання; філософія

Im Artikel werden drei berühmte philosophische Richtungen des 20. Jahrhunderts präsentiert: die Lehren von Ludwik Fleck, Ludwig Wittgenstein und Thomas Kuhn. Obwohl ihre Konzeptionen zu den verschiedenen Disziplinen des philosophischen Wissens gehören, haben sie viele offensichtliche Ähnlichkeiten und sind miteinander verbunden. Diese Denker fuhren neue sehr wichtige deutschsprachige Begriffe (Denkstil und Paradigma) in die philosophisch-wissenschaftliche Terminologie ein. Die Analyse des Inhalts von genannten Begriffen ist das Thema der vorgestellten Forschung.

Schlüsselworte: Fleck; Denkstil; Denkkollektiv; Erkenntnistheorie; Philosophie

У 1935 р. в Базелі німецькою мовою побачила світ основна праця львівського філософа, медика та бактеріолога Людвіка Флека "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv". Книга та ще сім статей Л. Флека складають філософський доробок ученого. Поряд із його 177 творами одна книга та сім статей, на перший погляд, не становлять значного наукового доробку. Однак, якщо відкинути кількісні міркування та оглянути роль, яку праці Л. Флека відіграли в історії розвитку людської думки, то їхня значущість вражає дослідників. Прикро, що в силу історичних обставин творчість Л. Флека довгий час незаслужено залишалась невідомою науковому співтовариству.

На відміну від Л. Флека, спадщина австрійського філософа, одного з творців філософії мови та фундатора "лінгвістичного перевороту", Людвіка Йогана Вітгенштайна, та американського теоретика науки, основоположника історичної концепції наукового розвитку Томаса Самуеля Куна отримала світову славу.

Хоча чисельність друкованих праць Л. Вітгенштайна та Т. Куна більш ніж достатня, однак деякі поняття, які вони сформували, все ще залишається темою, яка вимагає досліджень. Якщо ідеї Л. Вітгенштайна та Т. Куна було широко проаналізовано з філософської точки зору, а творчість Л. Флека в останній час стає предметом дослідження у філософії, то аналіз термінів, які стали центральними у їхніх концепціях, ще очікує вивчення.

У пропонованому дослідженні ми намагатимемось проаналізувати основне поняття концепції Л. Флека "стиль мислення" та важливе поняття пізньої філософії Л. Вітгенштайна "парадигма" і їх синтез в ідеях Т. Куна. Зважаючи на те, що саме у згаданих ученнях вони вперше вводяться у філософську термінологію, нас також цікавитиме змістове навантаження, яке надають цим поняттям названі мислителі.

Під час розгляду теми звертатимемось до праці Л. Флека "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache..." [2], твору пізнього періоду творчості Л. Вітгенштайна "Philosophische Untersuchungen" [6], також до книги Т. Куна "Die Struktur wissenschaftlicher

Revolutionen" [4]. Перші два твори використовуються мовою оригіналу – німецькою. До книги Т. Куна з практичних міркувань звертатимемось у її німецькомовному перекладі. Не оминемо увагою і дослідника Флекових ідей Томаса Шнелле, праця якого "Ludwik Fleck – Leben und Denken" [5] досі залишається однією з найновіших.

Уродженця Львова Людвіка Флека (1897-1961) вважають фундатором нових напрямків філософського мислення, які змінили філософський погляд на проблеми науки, пізнання, ролі людини у творенні картини світу... Однак ідеї, які він висловлював, залишаються забутими в українському науковому середовищі. Більшість творів Л. Флека, зокрема його основна філософська праця "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache", були написаними німецькою мовою. Англomовному читачеві книга Л. Флека стала відома завдяки перекладу, здійсненому Таддеусом Й. Тренном та Робертом К. Мертоном у 1979 р. в Чикаго та Лондоні під назвою "Genesis and Development of a Scientific Fact".

Основним поняттям концепції Л. Флека є "стиль мислення". Цей термін мислитель вжив у науковій термінології німецькою мовою – "Denkstil". З входженням нового поняття в науку автор визначив і його змістове навантаження. На його думку, кожна сфера світогляду є креатурою соціального об'єднання, яке його не тільки формує, а й надає йому центрального статусу в цілісній картині світу [2, 54-55]. "Denkkollektiv" (колектив мислення) – соціальне об'єднання, яке формує стиль мислення – є ще одним новаторським терміном Л. Флека. Обидва терміни, як випливає уже з назви праці, стали основними в концепції Л. Флека і торкаються мислення. Колектив мислення – це об'єднання людей, які однаково мислять, опираються на одну і ту ж картину світу, це збір однодумців. Як зазначає Л. Флек, "колектив мислення означає соціальну єдність спільноти науковців одного фаху" [5, 18]. Колектив мислення характеризує будь-яке об'єднання людей, в якому простежуються спільні пізнавальні чи світоглядні цілі. "Центр колективу мислення формує відносно мала група фахівців певного фаху" [5, 27]. Л. Флек говорить про колектив мислення в царині релігії, науки, політики тощо.

Дійсність, на думку Л. Флека, не має визначеної, пізнавальної сутності. Вона є сирим матеріалом, на який людський розум накладає певні форми. Пізнавальна сутність світу конструюється людьми. Однак творчий елемент формування світогляду є не суб'єктивним, а інтерсуб'єктивним, тобто світогляд формують не окремі люди, а їх великі об'єднання. "Стиль мислення творить дійсність не інакше, ніж інші продукти культури" [2, 126].

При цьому кожне таке об'єднання є нерівнозначним сумі поєднаних індивідів, а отримує цілком нові якісні характеристики і набирає нової сутності. Об'єднуючись у колектив мислення, індивіди творять нову реальність, від якої відразу ж потрапляють у залежність. Л. Флека як епістемолога цікавила перш за все пізнавальна залежність індивіда від загалу. Увійшовши в колектив мислення, індивід перестає бути собою вповні, а стає частиною колективу. Пізнавальний комплекс раціональної діяльності колективу мислення стає власним для індивіда як раціональної істоти, що "розчиняється" в загалі. Колектив мислення передає кожному зі своїх членів величезний методологічно-гносеологічний багаж, до складу якого входять форми пізнання, загальна світоглядна система, набір знань, напрацьованих попередніми поколіннями, набір методів пізнавальної діяльності, інтереси та зацікавлення, актуальні для даної групи, комплект нерозв'язаних проблем, які визначають проблематику подальших досліджень, сформовану систему ціннісних пріоритетів тощо. Для Флека "науковий прогрес можливий лише як організований у колективі" [1, 22].

Іншими словами, колектив мислення передає кожному зі своїх членів певні "окуляри", крізь які індивід бачить світ. Ці "окуляри" Л. Флек називає "стилем мислення", і його важливість полягає в тому, що він не лише зумовлює спосіб пізнання, а й уможливорює його. Кожен суб'єкт пізнає дійсність певним чином. Чисте, неопосередковане пізнання є неможливим. Мислення як глибинна підстава пізнавального суб'єкта безпосередньо не дотикається до предмету пізнання. Якщо ж виходити зі сказаного, тобто приймати за вихідне положення опосередкованість пізнання, то природним є виникнення питання щодо природи посередника. На думку Л. Флека, таким посередником є стиль мислення як плід креативної

колективної реальності. Особливості стилю мислення, акцептованого суб'єктом пізнання, визначає специфіку результатів пізнавальної діяльності. Стиль мислення і колектив мислення становлять своєрідну діалектичну пару, тобто одночасно творять і творяться один одним. Колектив мислення як інтерсуб'єкт пізнання творить стиль мислення, визначає його специфіку. "Стиль мислення є результатом специфічної структури наукового колективу мислення" [3, 141]. Водночас колектив мислення є об'єднанням суб'єктів пізнання, в якому об'єднавчим чинником виступає стиль мислення.

Об'єднавча роль стилю мислення полягає, перш за все, в уможливленні взаєморозуміння усіх учасників колективу мислення. Завдяки єдності методично-пізнавальних вихідних положень усі члени групи мають можливість розуміти одні одних, оскільки мислять відповідно до одного і того ж стилю.

В тому ж році (1935), коли Л. Флек опублікував працю "Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache", видатний австрійський мислитель Л. Віттгенштайн (1889-1951) розпочав роботу над основною працею пізнього (кембріджського) періоду своєї творчості – "Philosophische Untersuchungen", яку завершив 1949 року. Заслуга Л. Віттгенштайна перед світовою наукою полягає в тому, що він зіграв чи не найбільшу роль у виникненні нової науки на пограниччі філософії та філології – філософії мови. Його прийнято вважати основоположником так званого "лінгвістичного перевороту", себто зосередження уваги дослідників на проблемі мови як центрального чинника не лише комунікації, а й мислення та пізнання. Творчість Л. Віттгенштайна традиційно ділять на два періоди. Перший співпадає з часом, коли Л. Віттгенштайн жив у Відні, і презентується, передовсім, революційною, новаторською працею "Logisch-philosophische Abhandlung" (1921). Другий період творчості Л. Віттгенштайна проходив у Кембриджі, та презентується згаданою працею "Philosophische Untersuchungen".

У "Логіко-філософському трактаті" Л. Віттгенштайн сформував так звану теорію відбитку (Abbildtheorie), відповідно до якої мова складається з атомарних речень (Atomsätze), тобто найпростіших суджень, якими описуються атомарні факти (Sachverhalt) [7, 11 / 1.1]. Теорія відбитку стала провідною для однієї з найпопулярніших у XX ст. шкіл філософії науки – неопозитивістично налаштованого Віденського Кола. Теорія відбитку Л. Віттгенштайна не змогла дати відповіді на чимало питань про природу мови. На його думку, мова відображає реально існуючі речі та їхні властивості. "Речення є картиною дійсності" [7, 33 / 4.01]. Відповідно, критерієм істинності мовних висловлювань є їх відповідність до дійсності. Недоліками названої теорії є те, що вона враховує лише описові речення, тобто ті, які в логіці називаються судженнями. Однак у живій мові існує чимало таких речень, які нічого не описують. Вони не мають відношення до атомарних фактів дійсності, тому, наслідуючи логіку теорії відбитку, не несуть жодного змістового навантаження.

Вказані недоліки теорії відбитку помітив і автор [6, 28-29 / 23]. Вони видались для нього настільки вагомими, що він у кембріджський період своєї творчості від неї повністю відмовився. У провідному творі цього періоду – "Philosophische Untersuchungen" – Л. Віттгенштайн виводить нову теорію природи мови. Вона отримала назву теорії мовної гри (Sprachspieltheorie). Мислитель, враховуючи недоліки першої теорії, поставив питання: що надає змісту реченням, які нічого не описують (напр.: прохання, молитва...), або які описують неіснуючі речі (напр.: висловлювання, використані у літературних та театральних творах). В пошуках відповіді філософ звернувся до функцій, які ці речення виконують. Якщо вони не мають відношення до речей дійсності, то сферою їхнього застосування є лише суб'єкти спілкування. Адресант, висловлюючись (графічно або акустично), вкладає у свої слова та речення певну інформацію і очікує, що цю інформацію буде сприйнято адресатом. Якщо він сприймає подану йому інформацію такою ж, якою вона вийшла від адресанта, то обоє вважають, що мова, в цьому випадку їхньої комунікації, виконала свою функцію. Якщо так, то її зміст полягає в уможливленні комунікації, а не у відображенні дійсності. Що ж до описових речень, то тут спостерігається аналогічна ситуація. Кожне описове речення дає

характеристику якихось предметів, їх якостей або відношення між предметами. Адекватність опису дійсності, безперечно, є критерієм істинності судження. Проте істинність чи хибність судження не впливає на змістове навантаження. Мова відіграє роль посередника спілкування між людьми, а не тільки засобу опису дійсності. Вона бездоганно виконує свою функцію, якщо адресат за її посередництвом прийняв інформацію, яку адресат йому передав, та незалежно від того, істинна ця інформація чи хибна. Якщо ж адресант висловив істинну інформацію мовою, якої адресат не розуміє, то цей мовний акт позбавлений будь-якого значення, оскільки він не зумів забезпечити спілкування.

Для того, щоб уможливити спілкування, мовні вирази повинні бути зрозумілими усім учасникам спілкування. Для цього потрібна домовленість про використання того чи іншого графічного або акустичного символу на окреслення того чи іншого поняття. При такому тлумаченні природи мови мовні акти є дуже схожими до шахових фігур [6, 19 / 7]. Останні мають значення виключно в умовах гри, і це значення визначається її учасниками. Схоже відбувається і в мові: мовні вислови мають значення виключно у спілкуванні, і це значення визначається його учасниками. Безперечно, згода учасників спілкування, як і згода учасників гри в шахи, може набирати дуже різноманітних форм. Зазвичай, ми не визначаємо значення мовних актів самостійно, а мовчазно погоджуємось визнавати ті значення, які протягом століть, а то й тисячоліть, формувалися попередніми поколіннями, передані нам за посередництвом виховання, навчання та наслідування інших як мовну традицію. Саме внаслідок аналогії мови до шахової гри аналізована теорія Л. Вітгенштайна отримала назву "теорія мовних ігор".

Результатом творення або прийняття вже створених правил гри є набір певних визначених правил, яких обов'язково повинні дотримуватися усі учасники гри. Подібно відбувається і в мові: існують певні правила щодо лексики, граматики, фонетики, яких неодмінно повинен дотримуватись кожен учасник розмови, коли хоче, щоб його зрозуміли. Якщо хтось порушить ці правила тією мірою, що його не розуміють інші, то він, випадаючи з комунікації, автоматично припиняє користуватись мовою, окільні графічні чи акустичні символи, видані ним, унеможливлуватимуть спілкування і тому не належатимуть до царини мови.

Набір правил, про які йде мова, Л. Вітгенштайн називає парадигмою (Paradigma). У праці "Philosophische Untersuchungen" Л. Вітгенштайн тричі у значенні наукового терміну використовує позначку "парадигма": в абзацах 50 [6, 47], 55 [6, 51] та 57 [6, 52]. У жодному з них він не дає чіткої дефініції наведеного поняття. Однак з контексту незаперечно впливає, що терміном "парадигма" він окреслював набір правил мовної гри.

Два аналізовані нами поняття ("Denkstil" і "Paradigma") належать до різних галузей філософського знання. Термін "Denkstil" застосовувався Л. Флеком у теорії пізнання, а термін "Paradigma" Л. Вітгенштайн розвинув у своїй концепції філософії мови. Однак вони мають набагато більше спільного, ніж видається на перший погляд. Основними спільними ознаками обох понять є їхня суспільна чи інтерсуб'єктивна природа. Як "Denkstil", так і "Paradigma" є згодою певної групи людей, які об'єднуються спільним світоглядом або мовою. В обох випадках індивіди, створюючи гурт однодумців чи носіїв однієї мови, складають певну надіндивідуальну дійсність, в якій стираються деякі з їхніх приватних виокремлюючих особливостей та в якій вони набирають нових якісних ознак учасника світоглядної або мовної конвенції.

Подібність наведених теорій знайшла своє втілення у філософії науки американського мислителя Томаса Самуеля Куна (1922-1996), до якого світова слава прийшла після публікації в 1962 р. видавництвом Чиказького університету праці "The Structure of Scientific Revolutions". Оригінальність учення Т. Куна не викликає заперечень. Проте навіть найбільш новаторські думки завжди мають своїх попередників і, зазвичай, відповідають духу часу. Серед численних попередників концепції Т. Куна особливе місце відіграють Л. Флек та Л. Вітгенштайн. Дослідники часто мало уваги приділяють вивченню джерел Кунової філософії, більше концентруючись на ній самій або на її ролі та наслідках у подальшій

філософії науки. Значною мірою причиною такого оминання дослідниками цієї теми було те, що сам Т. Кун вкрай рідко називав учення та мислителів, які підштовхнули його до формування його ідей.

Центральним поняттям філософії Т. Куна є "scientific paradigm" (наукова парадигма). У концепції Т. Куна знайшло відображення Флекове вчення про стиль мислення, переформоване під впливом нео- та постпозитивістської філософії науки та окреслене Вітгенштайновим терміном. На думку Т. Куна, кожна галузь наукового пізнання проходить дві стадії свого розвитку. Перша стадія, яку філософ називав "протонаукою", – це процес становлення науки [4, 27]. Характерним для нього є розсіяність наукового співтовариства на різні конкуруючі школи і напрямки [4, 25-26], існування кількох основних робочих теорій у різних школах, що призводить до постійної боротьби шкіл, а це, у свою чергу, знижує ефективність роботи науковців, оскільки вони змушені витрачати більше часу та зусиль на дискусії, аніж на наукові дослідження. На певному етапі розвитку в науці відбувається "наукова революція", при якій одна зі шкіл долає інших та займає домінуюче місце в науці. Після першої наукової революції починається нова епоха, в якій наука функціонує повноцінно. Цю фазу Т. Кун називав "нормальною наукою". Нормальна наука – це "дослідження, яке міцно стоїть на одному чи багатьох досягненнях минулого, які певною науковою спільнотою якийсь час визнаються основою їхньої подальшої праці" [4, 25]. Він твердив, що все наукове співтовариство "нормальної науки" використовує одну й ту ж основну теорію, світоглядні основи, набір допоміжних гіпотез, методи науково-дослідної роботи... Цей комплекс, який творить науковців єдиним організмом, отримав у Т. Куна назву "парадигма" – перетворення науковців у єдиний надіндивідуальний організм. Наукова парадигма, за Т. Куном, не вічна. Вона змінюється під тиском фактів та зміни переконань її прихильників. Кожна зміна парадигми є кардинальним переворотом у науковому світогляді.

З викладених нами основних штрихів стосовно ідей Т. Куна ясно помітні риси, спільні з ученнями Л. Флека та Л. Вітгенштайна. Повністю ототожнювати "стиль мислення" Л. Флека та "парадигму" Л. Вітгенштайна та "парадигму" Т. Куна було б некоректно. Л. Флек окреслював терміном "стиль мислення" будь-який комплекс пізнавальних чинників, навіть тих, які характеризують ненаукові царини пізнання. Т. Кун, як фахівець з філософії науки, постпозитивіст, обмежувався виключно вивченням природи науки. Він також високо цінував критерій науковості, який для Л. Флека таким важливим не був.

Об'єкти досліджень Л. Флека та Т. Куна були дещо відмінними. Перший вивчав будь-яке пізнання, другий – виключно наукове. Однак сутність досліджуваних об'єктів вони описували однаково: "стиль мислення" та "наукова парадигма" визначаються дуже схожими ознаками. Відношення "парадигми" Л. Вітгенштайна до "парадигми" Т. Куна є майже такими ж як і відношення до "стилю мислення" Л. Флека.

У цьому дослідженні ми намагались у загальних рисах змалювати вчення трьох мислителів та провести їх порівняння. Безперечно, загальні тези не розкривають усієї глибини їхніх ідей. Це й не було нашим завданням. У розвідці ми намагались на прикладі кількох фрагментів з філософії XX ст. показати, наскільки вагомими були взаємовпливи культур новітнього часу та наскільки забутим є голос українських мислителів у глобальному процесі культуротворення.

1. Fleck L. Das Problem einer Theorie des Erkennens (1936) // Erfahrung und Tatsache – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983 – S. 84-127.
2. Fleck L. Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. (1935a) – Basel: Benno Schwabe & Co, 1935 – 312 S.
3. Fleck L. Wissenschaftstheoretische Probleme (1946) // Erfahrung und Tatsache – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983 – S. 128-146.
4. Kuhn Th. S. Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen. – Франкфурт на Майні: Suhrkamp, 1976 – 239 S.

5. Schnelle Th. Ludwik Fleck – Leben und Denken. – Freiburg: Hochschul-Verl., 1982 – 368 S.
6. Wittgenstein L. Philosophische Untersuchungen. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1971 – 370 S.
7. Wittgenstein L. Tractatus logico-philosophicus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1963 – 115 S.

Інформація про автора

ШЕПЕТЯК Олег Михайлович, викладач кафедри філософії та кафедри німецької філології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор філософії.
+38.067.3850287 shepetyak@yahoo.com